

Jesper Vaczy Kragh

Kulturkamp i 1920'erne

”Naar man i Løbet af to à tre Aar har oplevet det ene Forsøg efter det andet paa at give en ny, tidssvarende Belysning af det religiøse Livs Problemer, faar man en underlig Fornemmelse af Tidens Omskiftelser”, noterede litteraturkritikeren Vilhelm Madsen i 1926 i bogen *Tidens Ansigt*:

Det har vist sig, at der pludselig er opstaaet en hel Kappelstrid om Tilvejebringelse af den bedst mulige Livsfilosofi. Ikke blot i Bogform har man kundgjort sine Anskuelser, men i Foredrag, Aviskroniker og Tidsskriftartikler. Der har været offentliggjort hele Enqueter, hvori ansete Navne har givet Glans til Bekendelser i denne Retning. Vi har saaledes set en *Livsanskuelses-Debat*, der tidligere har været utænkelig (Madsen 1926: 53).

Livsanskuelsesdebatten kom til at omfatte en mangfoldighed af forskellige teorier – religiøse, naturvidenskabelige og filosofiske. Og der blev diskuteret: buddhisme, teosofi, spiritisme, katolicisme, protestantisme, darwinisme, kvantemekanik, relativitetsteori m.m. (Vaczy 2005). Som Vilhelm Madsen bemærkede i *Tidens Ansigt*, så var diskussionen om religionen helt central for debatten, hvor det navnlig var kristendommen, der blev taget op til vurdering. Især de danske digtere begyndte at dyrke religionen som et alternativ til den videnskabstro, som de mente havde domineret åndslivet i et halvt århundrede. Der blev under debatten især gjort op med darwinismen og radikalismen, som Georg Brandes havde været med til at indføre i 1870'erne (Kjærgaard 2006: 36f). En religiøs fornyelse af kulturen var en nødvendighed, hævdede flere debattører, der fik modspil fra biologer, kulturradikale skribenter og socialdemokratiske kritikere. Som modstykke til religionen var det især biologien, der blev fremhævet, og konflikten mellem en videnskabelig biologisk og en religiøs livsanskuelse blev meget markant i debatten. Diskussionen

optog hovedparten af periodens fremtrædende forfattere og litterater som Johannes V. Jensen, Georg Brandes og Helge Rode, men også en lang række videnskabsmænd, filosoffer, præster og politikere tog del i 1920'ernes omfattende debat om religion, videnskab og livsfilosofi.

Men hvorfor begyndte de intellektuelle i Danmark igen at diskutere religiøse spørgsmål i 1920'erne? Og hvad var det for forhold, der fik religiøse debattører til at nære forhåbninger om afgørende ændringer inden for åndslivet? 1. Verdenskrig og en række nye videnskabelige teorier og resultater spillede i denne forbindelse en afgørende rolle.

Krig og ånd

For religiøse debattører som forfatteren Helge Rode var det især 1. Verdenskrig, der blev den direkte anledning til opgøret. For Rode medførte krigen samtidig en konflikt med Georg Brandes, der ellers ved flere lejligheder havde hjulpet Rode med hans forfatterskab (Engberg 1996: 190ff.). Helge Rode, der i 1891 debuterede med romanen *Stryke*, havde også i en periode sympatiseret med Georg Brandes, men begyndte i årene lige før verdenskrigen så småt at forholde sig skeptisk til Brandes. I tidsskriftet *Illustreret Tidende*, som Rode var tilknyttet i perioden 1910-1915, havde han således fremført nogle indsigelser mod Brandes' manglende sans for det religiøse. Rodes kritik under krigen gav anledning til det endelige brud med Brandes, der opfattede Rodes angreb som et forræderi (Knudsen 2004a: 249 og 262f.).

I den populære og omdiskuterede bog *Krig og Aand* (1917) indledte Helge Rode sin omfattende kritik af den kulturelle udvikling, som han mente havde ført frem til krigen. Naturalisme, radikalisme og darwinisme fik hver især en stor del af skylden for katastrofen. I bogen så han tilbage på udviklingen fra perioden fra 1870'erne og frem til 1914, og fandt frem til, at "Epokens mest iøjnefaldende Kendetegn" var "den videnskabelige Forstands Fremtrængen paa bekostning af det religiøse Instinkt". Med darwinismens gennembrud i Danmark var denne proces for alvor begyndt, og Rode var bestemt ikke venlig stemt overfor udviklingslæren: "Aldrig har Verden set en mere krigerisk Livsudtydning end den, som da kom ind i Tanken. Vold og Udryddelse blev gjort til Livets inderste fremdrivende Princip". En lignende tendens så han i Nietzsches og Brandes' værker. "Tag Religionen bort og lad Darwinisme, Nietzschesianisme og Brandesianisme tilbage i Stedet – Der skal ikke blive nogen Mangel paa Hundegalskab", skrev Rode. Løsningen på problemet med krigen var en større plads til kristendommen, som ifølge Rode var den eneste "fredbringende Magt imellem Europas Folk" (Rode 1917: 205).

Helge Rode stod ikke alene med ønsket om en ny religiøs bevægelse, der skulle opstå som følge af 1. Verdenskrig. Professor i kirkehistorie, Valdemar Ammund-

sen, udgav i 1916 bogen *Krig og krigsførende Kristne*, hvor han ligefrem glædede sig over krigen, der ikke var noget sammenbrud, men derimod et løft for kirken og kristendommen: ”Nu kommer den af Krigen vakte religiøse Bevægelse ud over Verden som et Kendsgerningens Indlæg i den religiøse, ja i den theologiske Debat og afslører, hvor overfladisk Atheismen ofte har siddet, hvor unaturlig de to sidste Slægtleds religiøse Situation har været”, mente den danske professor (Ammundsen 1916: 25).

Det var dog ikke alle debattører, der var lige så optimistiske som Ammundsen og Rode. Georg Brandes havde i bøgerne *Verdenskrigen* (1916-17) og *Tragediens anden Del* (1919) ikke megen tiltro til en fremtidig løsning af krigsproblemet; og filologen Kristoffer Nyrup, litteraturkritikeren Valdemar Vedel og forfatteren Christian Reventlow var også kritiske røster i en debat, der ellers bar præg af, at Danmark ikke var direkte involveret i 1. Verdenskrig (Bach-Nielsen 1994: 273ff; Agger 1984: 87ff).

Diskussionen om verdenskrigen blev videreført under livsanskuelsesdebatten, hvor krigen ofte blev set som udtryk for et sammenbrud for de kulturelle, politiske og videnskabelige fremskridt, som de europæiske samfund havde gennemført i det foregående århundrede. Dertil kom, at krigen blev efterfulgt af en række andre begivenheder, som også rystede mange danskere. Den russiske revolution i 1917, det tyske kejserdømmes fald i 1918 og arbejderklassens aktioner i Europa i årene umiddelbart efter krigen medførte usikkerhed. På den hjemlige front vakte syndikalisterne og andre socialistiske grupper opsigt og opstandelse med storstillede strejker, hvad der fik nogle danskere til at håbe – og andre til at frygte – at verdensrevolutionen var på trapperne. Ud over socialisternes aktioner blev årene lige efter 1. Verdenskrig præget af en økonomisk krise, som især fik følger for de mindre industrivirksomheder og bankverdenen. Den danske offentlighed fulgte med i de mange bankkrak, der bl.a i 1922. ramte Nordens største bank – Landmandsbanken.

De økonomiske og sociale konflikter gav mange danskere følelsen af at leve i en urolig og uoverskuelig tid, hvor løsningerne på problemerne var svære at øjne. Vilhelm Madsen betragtede i et indlæg fra livsanskuelsesdebatten situationen på denne måde:

Det er, som om den europæiske Kulturverden i vort Aarhundrede føres gennem den ene voldsomme Krise efter den anden, snart hærget af Krige og Revolutioner i et hidtil ukendt Omfang, snart kastet ud i politiske-socialte Rystelser af den farligste Art. Hvor skal vi søge Frelsen ud af Uføret? Dette i Sandhed brændende Spørgsmaal maa hvert enkelt Menneske først og fremmest stille sig selv. (Madsen 1926: 30)

Videnskabens veje og vildspor

På baggrund af 1. Verdenskrig blev naturvidenskaberne diskuteret i 1920'erne. De videnskabelige fremskridt, som var blevet anvendt i krigens tjeneste, blev fremhævet som afskrækkende eksempler – og flere debattører stillede spørgsmålstejn ved videnskabens motiver. Samtidig med kritikken skete der en videnskabelig udvikling, som resulterede i et nyt verdensbillede inden for fysikken. Det var her især Albert Einsteins relativitetsteori og Niels Bohrs arbejde, der banede vejen (Marner 1998: 159ff.; Køppe 1990: 74). Den danske presse skrev ofte om fysikken, når stjerner som Einstein besøgte landet, eller når Bohr og andre koryfæer holdt foredrag om emnet. Både Einsteins relativitetsteori og Bohrs atomteorier gav anledning til mange spekulationer i aviser og tidsskrifter (Christiansen 1990: 321ff.; Vaczy 2000).

I Danmark var flere nervøse for, at atomfysikken kunne bruges til destruktive formål. Den danske præst Hans Martensen-Larsen advarede således om, at hvis man anvendte de kræfter, der lå gemt i atomerne, ”kunne vi meget vel sprænge kloden i Stykker. Den sidste vældige Eksplosion i Oppau vilde være Børneleg imod, hvad der så kunne ske” (Martensen-Larsen 1921: 53). Som citatet antyder, havde en del af frygten for atomfysikken sin baggrund i erfaringerne fra 1. Verdenskrig. Den ”vældige Eksplosion i Oppau”, som Martensen refererede til, foregik under krigen, hvor engelske flyvemaskiner bombede den tyske by Oppau og ramte en stor kemisk fabrik. Men trods de bekymrede røster blev den nye fysik ikke kun forbundet med skæbnesvangre opdagelser. Den blev også genstand for fascination. Nogle mente, at atomfysikken ville kunne overflødiggøre alle kendte energikilder, mens andre antog, at den ville kunne kurere alverdens sygdomme. Blindhed, kræft eller impotens ville således kunne overvindes ved hjælp af radioaktivitet eller ved at indtage en passende dosis radium (Weart 1988; Nielsen 1972: 82).

Den nye fysik med dens komplekse teorier om kvantespring og komplementaritet gav samtidig anledning til religiøse teorier. Religiøse debattører som Helge Rode fremhævede ofte, at til forskel fra fysikkens tidligere verdensbillede repræsenteret ved Kopernikus og Newton, så havde 1920'ernes fysik i stedet udvidet verdensbilledet. Og det blev jævnlige påpeget, at den nye fysik førte til en tro på åndelige fænomener og det mysteriøse.

Intuition og religiøse erfaringer

En religiøs tro kunne endvidere understøttes af andre teorier. I 1906 blev den amerikanske psykolog William James' værk, *The Varieties of Religious Experience* (1902), oversat til dansk og fik titlen *Religiøse Erfaringer*. James' forsvar

for religionen blev en stor inspiration for debattører som Helge Rode, der mente at finde bevis for de religiøse erfaringers sandhed hos den amerikanske forsker. Rode lod sig også inspirere af andre udenlandske tænkere som Henri Bergson, der forfægtede intuitionen over for den rationelle tænkning. Tre af Bergsons bøger blev oversat til dansk i begyndelsen af 1900-tallet: *Intuition* (1914), *Den skabende Udvikling* (1915) og *Den rene Bevidsthed* (1917). Også den tyske historiefilosof Oswald Spenglers teorier fængslede flere religiøse debattører under livsanskuelsesdebatten. Spenglers store bog, *Der Untergang des Abendlandes* (1918), kom i en dansk version, da litteraturkritiker Carl Gad lavede ”en refererende og citerende” redegørelse med bogen *Er vor kultur dødsdømt? Oswald Spenglers undergangsteorier* (1923). I bogen havde Spengler talt for en intuitiv anskuelse af historien og fremlagt sine teorier om ”de store kulturer”, der gennemløb en udvikling, som svarede til menneskets – fra barndom, manddom, til alderdom og endelig døden. Når kulturen gik ind i sin sidste fase, begyndte den at stivne i civilisation og havde udtømt sine muligheder. Ud fra dette historiesyn blev Spenglers konklusion ganske negativ: Den vestlige kultur var dømt til undergang, og forfaldet var allerede sat ind.

For Helge Rode harmonerede Spenglers afvisning af den logiske tænkning til fordel for intuition godt med hans egen videnskabskritiske holdning, men han vægrede sig dog ved at følge alle Spenglers slutninger. Helge Rode ville gerne give Spengler ret i diagnosen om forfald, men ikke i konklusionen om vesterlandets uundgåelige undergang. Rode havde svært ved at godtage Spenglers syn på kristendommen som værende nedbrudt af videnskaben og mekaniseringen. Heroverfor fremhævede Rode de ”frireligiøse” bevægelser: ”Europæisk Buddhisme, Teosofi, Spiritisme, Occultisme”, som ud fra Spenglers tankegang var at sammenligne med de mysteriekulturer, der blomstrede op i Romerriget før dets undergang:

Her melder der sig imidlertid en Indvending – Tilstandene nu kan paa mange Maader minde om Romerrigets Dekadence, men ikke paa dette ene Punkt. Alle Tidens frireligiøse Bevægelser er kun Aflæggere af Kristendommen. Nyforsøg paa dens Grund, skabt af Kirketræthed. Selv Buddhismen er ingen virkelig Fjende af dens inderste Væsen. Hvad der er af Værdi i Nutidens religiøse Sjæleliv, kan da maaske tjene til Fornyelse og Berigelse af Kristendommen, men ikke til dens Fald. (Rode 1924: 64)

Helge Rode øjnede store muligheder i de frireligiøse bevægelser, som også optog mange andre danskere i denne periode (Bach-Nielsen 2003; Hermansen 2003). Rode mente, at de ”nuværende Tilstande” måske kunne føre til ”en fornyet Sejr for en fornyet Kristendom” (Rode 1924: 65).

Darwinismen i likevidation

Helge Rode så også en styrkelse af kristendommen på baggrund af en grundlæggende tvivl om darwinismens holdbarhed i 1920'erne. Som det allerede kom frem i Rodes tidlige bog, *Krig og Aand*, havde en del af kritikken af darwinismen drejet sig om udviklingen frem mod 1. Verdenskrig. Darwinismen havde tilskyn-det en krigeriskhed, som kulminerede med myrderierne under krigen, hævdede Rode. Samtidig med denne etiske kritik medførte en række nye opdagelser i begyndelsen af 1900-tallet, at Darwins teorier kom til at stå i et nyt lys, og at der blev sået tvivl om hans forklaring af evolutionen. Disse nye videnskabelige resultater blev også anvendt af de religiøse debattører under livsanskuelsesdebatten.

De nye biologiske teorier stammede først og fremmest fra genopdagelsen af Gregor Mendels afhandlinger fra 1860'erne. Darwin havde bl.a. antaget, at arv skete ved en blanding af forældrenes egenskaber, men Mendels forsøg viste, at blandingsarv ikke forekom. Ved forsøg med ærteplanter, hvor Mendel havde registeret genkendelige egenskaber som højde, farve og form, kom det frem, at der ved en krydsning af planter med runde eller rynkede ærter ikke opstod en mellemform, men at resultatet altid var en plante med *enten* runde eller rynkede ærter. Der skete kun en reproduktion af stamplantens egenskabsformer ved et valg mellem to muligheder. Mendels forsøg syntes at vise, at afkom kun valgte mellem eksisterende egenskaber, og på denne måde blev Darwins evolution svær at forklare, da der tilsyneladende ikke opstod nogen ny variation i denne forbindelse. Under livsanskuelsesdebatten blev dette forhold især påpeget af Helge Rode og andre af darwinismens modstandere: Det naturlige Udvalg kan ikke skabe noget, ikke forvandle noget, kun vælge mellem eksisterende Ting. Darwin var en stor Forsker, og hans Idé var utvivlsomt værdifuld; men han overdrev indtil det absurde dens Betydning. (Rode 1927: 39)

Dette problem med evolutionen havde en af genopdagerne af Mendels teorier, hollænderen Hugo de Vries, også bemærket. Han fremsatte i begyndelsen af 1900-tallet en ny teori, hvor han hævdede, at nye arter og variation opstod ved mutation i form af pludselige ændringer i arveanlæggene (Christensen 1996a: 13). Men Hugo de Vries' ideer var dog samtidig i modstrid med Darwins teorier, da han yderligere hævdede, at nye arter kunne opstå fra generation til generation. Dette stred mod Darwins gradvise (langsomme) evolution; og den naturlige selektion blev ifølge Hugo de Vries blot et redskab til at fjerne arter, der ikke kunne overleve.

Den verdensberømte danske biolog Wilhelm Johannsen, der i 1909 indførte begrebet "gen" i biologien, støttede Hugo de Vries' påstande om, at selektionen kun siede de dårlige eksemplarer fra (Ellesøe Hansen 2006: 148). Johannsen påviste gennem nogle forsøg med rene linier af bønner, at selektionen kun resulterede i en udvælgelse af de i forvejen bedst egnede linier fra

en blandet population. Under livsanskuelsesdebatten var det især Johannsens resultater, der blev brugt i kritikken af darwinismen. I tiden 1910-1930 var darwinismen stærkt trængt, og det var mendelismen og mutationsteorien, der havde den største tilslutning (Christensen 1996a: 18). Mange danske debatører var mere end villige til at afskrive den britiske naturforsker. Kritikere som den konservative nationaløkonom K. A. Wieth-Knudsen kunne således i bogen *Darwinismen i Likvidation* erklære, at Darwins teorier havde ”udspillet sin videnskabelige Rolle”, mens en anden kritiker, journalisten Viggo Cavling, kunne konkludere, at ”Darwinismen er slaaet af Marken [...] Vi staar fuldstændig på bar Bund, hvad Udviklingen angaar!” (Wieth-Knudsen 1925: 57; Cavling 1924: 37). Helge Rode fulgte trop: ”Den darwinistiske Udviklingslære har ingenlunde kunnet staa for Tankens Domstol og heller ikke for Forskningens, der gennem Arvelighedsundersøgelserne har tilføjet den et Døds-hug”, hævdede Rode, der så store muligheder i en forkastelse af darwinismen:

Den darwinistiske Tankes endelig Fald vil da betyde en lykkelig Begivenhed i Aandslivet. Hvis Menneskeheden endnu har Kraft til at stige op til en højere Erkendelse, vil ingen Videnskab længere lægge Stene paa dens Vej. Vi staar atter Ansigt til Ansigt med Mysteriet i al dets Gru og Herlighed, nøgent utilsløret af Rationalismens Støvskey. (Rode 1923: 170)

Biologisk livsanskuelse

Angrebet på Darwin blev besvaret af flere debattører, der fremhævede en biologisk livsanskuelse over for den religiøse. ”Den biologiske Livsanskuelse føler man sig særlig kaldet til at hævde i Øjeblikket, just nu, hvor pseudoreligiøs Sladder tilstopper alle Kanaler til den offentlige Mening, og al Klarhed, selve Smagen for Klarhed, gaar under, i Pressen, i Litteraturen i det offentlige Liv”, forklarede forfatteren Johannes V. Jensen således i en af sine bøger fra 1920’erne, *Evolution og Moral* (Jensen 1925: 130). Også i andre essaysamlinger som *Æstetik og Udvikling* (1923), *Dyrenes Forvandling* (1927) og *Aandens Stadier* (1928) søgte Johannes V. Jensen at forsvare darwinismen, som han mente var blevet fejlfortolket og forvrænget. Men han måtte samtidig erkende, at der herskede usikkerhed omkring evolutionsteorien på grund af de nye biologiske teorier. ”Hvad Udviklingen inderst inde er, ved vi ikke”, noterede Jensen således i *Evolution og Moral*. Også andre fortalere for darwinismen som zoologen Ragnar Spärck måtte vedgå, at biologerne stod ”mere afventende og søgende” end da ”Selektionshypotesen gik sin Sejrs-gang” (Spärck 1925). En lignende slutning kom lægen og professor i almen patologi, Oluf Thomsen, frem til i bogen *Religiøs og biologisk Opfattelse* (1924):

[...] skal man gøre Resultatet op, bliver det, at vi i Virkeligheden *intet sikkert* ved om, hvorvidt en Udvikling har fundet Sted og *slet intet* om hvorledes. Men at der paa den ene eller anden Maade er sket en Udvikling fra lavere staaende Former til højere, det turde vel være en Opfattelse, hvis Sandsynlighed kun bestrides af meget faa Biologer, herfor taler blandt andet Jordfund af forstenede Dyrerester og Menneskets første Spor i en meget sen Periode. (Thomsen 1924: 16)

Oluf Thomsen mente, at Darwin nok havde fejlet i ”den rent tekniske Forklaring af hvorledes Udviklingen havde fundet sted”, men derfor kunne man ikke afvise Darwin, hvis betydning lå i hans ”dybe Indtrængen i de biologiske Problemer og hans forstaaelse af Enhedsplanen, der gaar gennem alle levende Væsener”. I Darwins teorier var der en langt større erkendelse af menneskets slægtskab med dyrene end hos de religiøse, der betragtede mennesket ”som et Væsen, der saa at sige mangler sin naturlige forbindelse i Universet”, fremhævede han (Thomsen 1924: 16).

Tilhængerne af darwinismen kom på mange måder til at stå usikkert i livsanskuelsesdebatten. Darwins forkæmpere måtte fastholde fundene af forsteninger, fortidsdyr og andre historiske levn for at begrunde nedstamningsteorien og evolutionen, men de havde endnu ikke de eksperimentelle forsøg, der kunne påvise den naturlige selektions effekt. En syntese af mendelismen, mutationsteorien og darwinismen var ikke blevet frembragt i 1920'erne, og tilhængere af de forskellige biologiske teorier stod i stedet stejlt over for hinanden. Først i løbet af 1930'erne og 1940'erne blev der efterhånden skabt en ”neodarwinistisk” syntese, hvor man kombinerede arvelove med teorier om små mutationer og den naturlige selektion (Christensen 1996b).

Forsvar for radikalismen

Blandt gruppen af ældre radikale litterater som Georg Brandes, der ligesom darwinisterne var blevet udsat for talrige udfald fra de religiøse debattører, valgte man angrebet som det bedste forsvar. De rettede under livsanskuelsesdebatten fokus mod Bibelen, der blev genstand for en gennemgribende kritik. I 1925 gik Georg Brandes selv ind i debatten med et modsvar til de religiøse debattører i form af den kritiske bog *Sagnet om Jesus*. Georg Brandes' indlæg i debatten vakte stor modstand, og i aviserne blev der skrevet den ene kronik efter den anden om bogen. Brandes havde i bogen sammenlignet Jesus med Vilhelm Tell, hvor han om Tell skrev: ”Han har aldrig været til, men det gør ham intet Afbræk: Han er og bliver et virksomt Ideal, og han behersker som Forbilledet Sindene. Det samme gør sig gældende om en Skikkelse, der som

han tilhører Sagnet Verden, men har udøvet en ganske anderledes gennemgribende Indflydelse paa europæisk og amerikansk Sjæleliv” (Brandes 1925: 10). Som det kunne forventes, var det især denne sammenligning, der vakte megen harme.

Georg Brandes’ undersøgelse af evangelierne var især baseret på den franske læge Paul-Louis Couchouds *The Enigma of Jesus* (Le mystère de Jesus), som Brandes havde fået tilsendt i 1923 (Knudsen 2004b: 584). Ud fra Couchoud fremhævede Brandes oldtidsforskningen, der havde påvist kristendommens baggrund i ældre religioner fra Syrien og Ægypten. Kristendommen stod i dyb gæld til en række forudgående religioner, som kristendommen senere havde udkonkurreret. Dernæst var det Det nye Testaments afhængighed af Det gamle Testamente, som var genstand for Brandes’ kritik. Han polemiserede især over sammenfaldene mellem miraklerne i de to testamenter, hvor Jesu undergerninger allerede var udført i Det gamle Testamente. Han kritiserede endvidere afsnit fra Det nye Testamente, hvor skriftsteder fra Det gamle Testamente blev nævnt som bevis på en opfyldelse af gamle spådomme, og påpegede, at dette var ”En Tankegang som for den nulevende har mistet Mening”, da det kun var en mosaikagtig ”Sammenstykning af gamle Skriftsteder, man har kunnet udenad” (Brandes 1925: 19).

Den egentlige udbreder af kristendommen var Paulus, forklarede Brandes, men Paulus kunne ”intetsomhelst meddele om Jesu Personlighed og har aldrig set ham, saa lidt som de, i øvrigt navnløse Evangelister nogensinde har set ham” (Brandes 1925: 31).

Brandes mente, at der kun kunne findes to henvisninger til Jesus i den latinske litteratur, og at der her var tale om skriftforfalskninger foretaget af munke. Brandes fandt stort set ikke en eneste original tanke i kristendommen og fremhævede afslutningsvis, at ”den græsk-romerske Moral stod meget højt over den, Evangelisterne lægger Jesus i Munden” (Brandes 1925: 69).

Socialdemokratiske og kulturradikale anskuelser

Georg Brandes blev støttet af visse kredse i Socialdemokratiet og fik opbakning under livsanskuelsesdebatten i *Social-Demokraten*. I avisen blev Brandes’ religionskritiske værk bl.a. rost af Hartvig Frisch, der så bogen som udtryk for ”en ægte, mandig Rationalisme” præget af ”lidenskabelig og aldrig svigtende Sandhedsvilje” (25.11.1925). At Brandes blev støttet i partibladet var ikke tilfældigt. Bladets redaktør Marinus Kristensen havde i 1920’erne gjort ihærdige anstrengelser for at få Brandes tilknyttet *Social-Demokraten*, og i 1924 var det lykkedes ham at få Brandes til at skrive kronikker til avisen. Marinus Kristensen prøvede også, efter at *Sagnet om Jesus* var udkommet, at tilskynde

partiet til ”den principielle Løsning: Kirkens Adskillelse fra Staten”, som han skrev i et brev til Brandes. Men den kirkekritiske fløj i Socialdemokratiet skulle dog ikke få udbytte af anstrengelserne (Hertel 1973: 255, 276).

Andre grupper i partiet havde en anden dagsorden, som også kom til udtryk under livsanskuelsesdebatten. Forfatteren Harald Bergstedt, der i mellemkrigstiden var en af partiets mest fremtrædende kulturkritikere, valgte en konfrontation med Brandes under debatten. Bergstedt tog afstand fra Brandes’ bog, som han i en kronik i *Politiken* betegnede som ”hædefuld” (Bergstedt 1925). Og i bogen *Under Klokketaarnet*, som var Bergstedts store indlæg i livsanskuelsesdebatten, fremhævede han, at kristendommen ikke var ”et Produkt af Dumhed, Løgn og Hysteri, saaledes som f.eks. Georg Brandes og andre kloge Folk før ham har fyldt det i os igennem to Menneskealdre”. Kristendom var et ”naturligt kærnesundt Fænomen”, hævdede han (Bergstedt 1926: 122). Bergstedt stod ikke alene med denne holdning; blandt ledende socialdemokrater som K. K. Steincke var der også en positiv holdning til kirken. Som regeringsparti i perioden 1924-1926 måtte Socialdemokratiet bl.a. stille med egen kirkeminister og kirkepolitik, og det bidrog også til en mindre kritisk holdning blandt flere medlemmer (Lausten 1996: 294).

Blandt yngre socialdemokrater som Hartvig Frisch var der dog stadig en modstand mod religionen i 1920'erne. Harald Bergstedts indlæg i debatten behagede således ikke Frisch, der stillede spørgsmålstegn ved partifællens ”kælnel Velvilje overfor Autoritetskirken” (Petersen 1967: 175f.). I sine egne indlæg i debatten forholdt Frisch sig stærkt kritisk til kristendommen og anbefalede, at man i stedet læste Karl Marx.

Hartvig Frisch var i denne periode en af initiativtagerne til en samling af venstreorienterede intellektuelle, og i 1926 stod han bl.a. bag en samling af folk fra Socialdemokratiet, DKP og uafhængige socialistiske og radikale grupper omkring tidsskriftet *Clarté* (Thing 1997: 66ff.) Tidsskriftet blev et forum for en gruppe af unge kulturradikale forfattere som Hans Kirk og Otto Gelsted, der også i et mindre omfang deltog i livsanskuelsesdebatten. Fra de kulturradikale blev der fremlagt nye ideer, der rakte ud over de ældre retninger som darwinisme og kristendom. Otto Gelsted, der som den første havde oversat et af Freuds værker til dansk i 1920, fremdrog bl.a. psykoanalysen; og marxisme, nykantianisme og kommunisme blev også revitaliseret af de kulturradikale forfattere, der dog ikke kom til at spille en hovedrolle under debatten (Vaczy 2005: 177f.). I deres indlæg anes konturerne af den større politisering af kulturdebatten, som kom til at præge 1930'erne.

Blandt de ældre forfattere havde man under livsanskuelsesdebatten i højere grad opmærksomheden rettet mod fortiden, og debatten blev ofte set i et historisk lys. Især de religiøse debattører gjorde op med det moderne gennem-

brud, som Georg Brandes havde været med til at introducere. Det moderne gennembrud var forfejlet og treenigheden: naturalisme, darwinisme og radikalisme havde betydet en stor nedgang for dansk kultur. Livsanskuelsesdebatten afrundede på denne måde også en længere diskussion. Debatten genoptog spørgsmål, som for alvor var blevet sat på dagsordenen med Georg Brandes' forelæsninger om den moderne litteratur i 1870'erne, og som også tidligere havde været et tema under 1860'ernes diskussioner om tro og viden (Fabricius Møller 2002: 194ff.). Debattører som Brandes nåede både at deltage i 1860'erne debat om religion og videnskab og den efterfølgende 60 år senere. Enderne mødtes for Brandes, der oplevede at slutte, hvor han var begyndt – i kamp mod kristendommen.

Men den religiøse fornyelse af kulturen, som Helge Rode drømte om, blev heller ikke realiseret. De religiøse debattører havde svært ved at blive enige internt og kunne ikke finde en fælles strategi (Vaczy 2005: 205ff.). Ved begyndelsen af 1930'erne havde flere af deltagerne indtryk af, at andre dagsordener gjorde sig gældende. En af hovedpersonerne, Helge Rode, fornemmede også skiftet i 1930'erne, hvor han var mindre synlig i kulturdebatten. Politiseringen af debatten behagede ham ikke, og de yderligtgående grupper på højre- og venstrefløjen fandt han utiltalende. Som historikeren Hanne Engberg skriver, indså Rode ”det vanskelige eller måske helt umulige i at gøre sit sjælelige gennembrudssyn til praktisk politik”, og det var ”sandsynligvis en væsentlig grund til hans depressive livssyn de sidste år af hans liv” (Engberg 1996: 411f.). I begyndelsen af 1930'erne betragtede debattørerne livsanskuelsesdebatten som overstået. En af deltagerne Jørgen Bukdahl skrev i 1931 om debattens historie i bogen *Det moderne Danmark*, mens socialdemokraten Julius Bomholt afrundede den i 1930 i værket *Dansk Digtning*.

Litteratur

- Agger, Gunhild m.fl. (1984): *Dansk Litteraturhistorie. Demokrati og kulturkamp 1901-45* Bd. 7, København: Gyldendal.
- Ammundsen, Valdemar (1916): *Krig og krigsførende Kristne*, København: Gads Forlag.
- Bach-Nielsen, Carsten (1994): ”Kirken, krigen og kulturen”, *Historie*, 2, s. 273-93.
- Bach-Nielsen, Carsten (2003): ”Asiens Lys. Europas konstruktion af Østens religioner“, s. 153-172 i Mette Buchardt & Pia Rose Böwadt (red.): *Den gamle nyreligiositet. Vestens glemte kulturarv*, København: Forlaget Anis.
- Bergstedt, Harald (1925): ”Folkelig Radikalisme”, kronik, *Politiken*, 6. juni.
- Bergstedt, Harald (1926): *Under Klokketaarnet*, København: Gyldendal.
- Brandes, Georg (1925): *Sagnet om Jesus*, København: Gyldendal.
- Cavling, Viggo (1924): *Fællesaanden*, København: Gyldendal.

- Christensen, Bent (1996a): "Mendel og mutationer", s. 13-24 i Niels Bonde (red.): *Naturens-historiefortællere, Bd 2*, København: Gads Forlag.
- Christensen, Bent (1996b): "Neodarwinismen og den evolutionære syntese", s. 25-59 i Niels Bonde (red.): *Naturens historiefortællere Bd. 2*, København: Gads Forlag.
- Christiansen, Niels Finn (1990): *Gyldendal og Politikens danmarkshistorie 1900-1925 bd. 12*, København: Gyldendal og Politikens Forlag.
- Ellesøe Hansen, Charlotte (2006): "Genetikens etablering ved Københavns Universitet", s. 147-164 i Henry Nielsen & Kristian Hvidtfelt Nielsen (red): *Dansk Naturvidenskabs Historie bd. 4*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Engberg, Hanne (1996): *En digters historie. Helge Rode 1870-1937*, København: Gyldendal.
- Fabricius Møller, Jes (2002): *Biologismer. Naturvidenskab og politik ca. 1850-1930*, Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Gad, Carl (1923): *Er vor Kultur dødsdømt? Oswald Spenglers Undergangsteorier*, København: Gyldendal.
- Hermansen, Bo Dahl (2003): "Fra Teosofi til Martinus' åndsvidenskab. En esoterisk tradition i europæisk tænkning", s. 117-138 i Mette Buchardt & Pia Rose Böwadt (red.): *Den gamle nyreligiositet. Vestens glemte kulturarv*, København: Forlaget Anis.
- Hertel, Hans (1973): "Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale", s. 193-307 i Hans Hertel (red): *Den politiske Georg Brandes*, København: Hans Reitzel.
- Jensen, Johannes V. (1925): *Evolution og Moral*, København: Gyldendal.
- Kjærgaard, Peter C. (2006): "Kundskab er magt", s. 11-40 i Peter C. Kjærgaard (red.): *Dansk Naturvidenskabs Historie bd. 3*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Knudsen, Jørgen (2004a): *Uovervindelige taber 1914-27, Første bind*, København: Gyldendal.
- Knudsen, Jørgen (2004b): *Uovervindelige taber 1914-27, Andet bind*, København: Gyldendal.
- Køppe, Simo (1990): *Virkelighedens niveauer*, København: Gads forlag.
- Lausten, Martin Schwarz (1996): *Danmarks kirkehistorie*, København: Gyldendal.
- Madsen, Vilhelm (1926): *Tidens Ansigt*, København: Gyldendal.
- Marner, Joakim (1998): "Niels Bohr og Københavnerskolen i fysik", s. 159-179 i Thomas Søderqvist (red.): *Videnskaberne København*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Martensen-Larsen, Hans (1921): *Spiritismens Bløddværk*, København: J. Frimodts Forlag.
- Nielsen, Arnold B. W. (1972): "Om opdagelsen af radium og om radioaktive drikke", *Medicinsk Forum*, 25. årg., s. 75-91.
- Petersen, Valdemar (1967): *Harald Bergstedt*, København: Gyldendal.
- Rode, Helge (1917): *Krig og Aand*, København: Gyldendal.
- Rode, Helge (1923): *Regenerationen i vort Aandsliv*, København: Gyldendal.
- Rode, Helge (1924): *Pladsen med de grønne Trær*, København: Gyldendal.
- Rode, Helge (1927): *Den sjette Dag*, København: Gyldendal.
- Spärck, Ragnar (1925): "Bør Udviklingslæren forlades?", *Kronik, Politiken*, 13. maj.
- Thing, Morten (1997): *Hans Kirks mange ansigter*, København: Gyldendal.

Thomsen, Oluf (1924): *Religiøs og biologisk Opfattelse*, København: Levin og Munksgaard.

Vaczy Kragh, Jesper (2000): "Claussen og bomben", kronik, *Politiken*, 15. januar.

Vaczy Kragh, Jesper (2005): *Kampen om livsanskuelse*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Weart, Spencer R. (1988): *Nuclear Fear. A History of Images*, Harvard: Harvard University Press.

Wieth-Knudsen, K. A. (1925): *Darwinismen i Likvidation*, København: Gjellerup.